

«Hvordan har vi det så med søvnen?» – noen notiser om språklig kommunikasjon

Vi legger jevnt over mindre vekt på høflighetskonvensjoner enn før, og dus er vi med alle. Men selv i en tid som vår må vi i møter med andre mennesker ustanselig treffe språklige valg med hensyn til omgangstone og intimitetsnivå. Skal det være «Hei sann, jeg heter Magnus» eller «God dag, mitt navn er doktor Fjeld»?

God dag, jeg heter

- Magnus
- Magnus Fjeld
- Fjeld
- doktor Fjeld
- doktor Magnus Fjeld

Hvis det var jeg (FEV) som lå der i sengen, ville jeg nok foretrukket å høre andre eller kanskje fjerde versjon. Den femte varianten er formell i overkant, etter min smak.

Parentetisk tillater jeg meg den bemerkning at full likestilling mellom kjønnene neppe er etablert. En kvinnelig lege ville således neppe introdusert seg med tredje variant. At det i visse yrkessituasjoner ennå sitter langt inne å bruke nakent etternavn i omtale av eller tiltale til kvinner, har sin forklaring, men den skal jeg ikke gi meg i kast med her.

Bruken av yrkestitler i tiltale og omtale har avtatt markant i Norge i nyere tid. Da jeg begynte min karriere som universitetslærer (i 1960-årene), var akademisk tittel et obligatorisk epitet ved navnet på alle ansatte. På oppslag og dørschild, i forelesningskatalogen osv. stod det *professor NN*, *dosent NN* osv.

I dag er universitetsverdenen nærmest kjemisk fri for slike hierarkimarkører. Magnus Fjeld er Magnus Fjeld, og studentene kaller ham visstnok oftest for Magnus, kort og godt. Han på sin side er med på notene og bruker fornavn på studentene – især på de kvinnelige.

I 1960-årenes universitetsliv var etternavn det alminnelige også lærerkolleger imellom; bare nære venner brukte fornavn. Førti år etterpå konstaterer jeg at fornavnene dominerer, og især når det dreier seg om kvinnelige kolleger.

I sykehusmiljøet kan det saktens være av betydning at pasienter og andre er klar over hvilken yrkeskategori man har å gjøre med. Dette kan være grunnen til at yrkestittel her forekommer hyppigere enn i samfunnet for øvrig – både i tiltale og ellers: «Doktor Fjeld har fortalt meg ...»

En stillferdig revolusjon

At man i 2005 bruker universalpronomenet *du* uten videre dikkedarer, er en selvsagt ting.

Den norske grammatikken har vært rammet av en stillferdig revolusjon. De formelle formene *De*, *Dem*, *Deres* har avgått ved døden, og de uformelle *du*, *deg*, *din* har trådt i deres sted. Mennesker som

Finn-Erik Vinje

f.e.vinje@iln.uio.no

Finn-Erik Vinje (f. 1936) er professor i moderne nordiske språk ved Universitetet i Oslo.

Det påstås, men jeg har ikke fått det bekreftet fra fullt ut pålitelig hold, at man på norske sykehus ennå kan påtreffes *pluralis medicinalis* i den språklige kontakten mellom lege og pasient. Med denne termen sikter jeg til den ofte parodierte bruken av første person flertall *vi* når legen henvender seg til pasienten: «Hvordan har vi det så med søvnen?»

Hvis slik *pluralis medicinalis* forekommer, får man konstatere at den i dag virker enten mildt nedlatende eller autoritær (eller begge deler). For øvrig påstår min hjemmelsmann at denne tiltalen bare brukes overfor enten eldre eller helt unge pasienter. *Norsk riksmålsordbok*, som pussig nok ikke har registrert slik medisiner-*vi*, nøyer seg med å påpeke at den besynderlige *vi*-tiltalen forekommer i henvendelser til barn, kvinner og husdyr, særlig hunder. Den har da gjerne et trøstende eller hypokoristisk preg: «Se så da, nå gråter vi ikke mer.»

«Hei sann, jeg heter Magnus»

Interaksjonen mellom pasient og lege kan som kjent være en skjør affære, og man skal naturligvis bare være glad for at også leger har innsett det. For det må være til gagn for begge parter at man med takt og innlevelsesevne forsøker å skape en tillitsfull eller fortrolig atmosfære. Selv setter jeg således pris på at min fastlege skriver «Takk for sist» når hun i brev henviser til foregående konsultasjon!

Mellom lege og pasient er det i regelen ikke lenger noen uoverstigelig barriere av overdreven respekt og autoritetstro. Merk at jeg skrev «i regelen».

Omgangstonen og samværsformene overalt i samfunnet er annerledes enn før.

Professorer og studenter, lærere og elever omgås som likemenn, som kamerater og medarbeidere. Det som den eldre generasjon forbinder med disiplin og respekt, har forundstet. Det som er kommet i stedet, er i beste fall et fruktbart og trivselsskapende lærings- og samarbeidsmiljø.

En ny likhetsideologi har kommet til å gjennomsyre det menneskelige samkvem på alle felter – inklusive de språklige samværsformer. I mange kretser – og ikke bare i de ungdommelige – ser man det som et poeng å løse på snippen. «Genserprester» er blitt et begrep.

Men alle de programmatisk forsøk på å praktisere «vi er alle i samme båt»-ideologien, er forbundet med en ikke neglisjerbar risiko. Den uformelle og fortrolighetsskapende stilvilje kan brikke over i en friskfyraktig eller kjekkaspreget tone som de fleste av oss vil betakke oss for, og som harmonerer dårlig med pasientens bekymrede sinnsstemning.

En sykehusinnlagt kjenning på min egen alder fortalte at den unge legen hadde presentert seg slik ved sykesengen: «Hei sann, jeg heter Magnus.»

Det kan vel hende at tiltaleformen i dette tilfellet var et adekvat uttrykk for legens private språkvaner, men der og da ble den oppfattet som en utidig og krampaktig jovialitet som var det motsatte av fortrolighetsskapende.

Flere alternativer

Både ved sykesengen og i livet for øvrig forutsetter vellykket språklig kommunikasjon at man innstiller seg på samarbeid, dvs. mobiliserer en viss følsomhet for situasjonens krav og innretter seg etter samtalepartners forventninger. Mye av den folkelige livsvisdom som er nedfelt i overleverte ordtak og vendinger, handler dypest sett om kommunikasjon. For eksempel: Man taler ikke om rep i hengt manns hus.

Men det var tiltaleformene jeg skulle snakke om. Det finnes flere alternativer til disposisjon for den lege som skal presentere seg og hilse på pasienten. Her er noen av dem:

ble sosialisert inn i språket før 1950, har måttet venne seg til at tenåringer og andre unge jynplinger – i og utenfor helsevesenet – tiltaler dem på en måte som bryter med innøvde vaner. De eldre har således fått rikelig anledning til å trene sin toleranse-muskel.

På Stortinget er man selvfølgelig dus representantene imellom, men bare i restauranten og når de forhandler i komiteene eller holder hverandre i knapphullet i korridorene. På Stortingets talerstol er slik ordbruk utenkelig; her foregir man å snakke til presidenten, og han tiltales med den stereotyperte varianten *herr president*, eventuelt det nakne *president*.

Utviklingen har ikke bare tatt knekken på det høflige tiltalepronomenet, den har også avvirket den konvensjonelle praksis med bruken av tredje person i tiltale. I NRK er det nå bare kongen og dronningen som blir tiltalt i tredje person: «Vil dronningen være med kongen ut i båten?» Det er neppe noen dristig spådom at også denne skansen står for snarlig fall. Uforferdede svenske TV-reportere henvender seg nå til kong Carl Gustaf med *du*.

Også bruken av *fru* og *herr* + etternavn eller bare etternavn er skjøvet i bakgrunnen: «Har fru Kolstad sovet godt?» Enda mer arkaisk er yrkestittel i bestemt form som eneste tiltaleform; en slik praksis bærer preg av 1800-tall og virker nå nærmest parodisk formell: «Har direktøren avgitt urinprøve?»

På 1800-tallet og et godt stykke inn på 1900-tallet var det alminnelig at hustruen brukte etternavn på ektefellen i omtale og tiltale: «Men etter noen år traff jeg Eriksen, og vi giftet oss kort tid etterpå.» Da Henrik Ibsen satt ved middagsbordet i Arbins gate sammen med sin hustru, kunne fru Suzanne si: «Å, send meg potetene, Ibsen.» Det lar seg neppe oppdrive noen hustru i dag som sier slikt.

Mellom lege og pasient

Tilbake til interaksjonen mellom lege og pasient. Pasienten, hvis velferd beror på en vellykket medisinsk behandling, og som unektelig er den svake part i forholdet, synes nok ofte at den faglige autoritet svinger seg med unødige fagord fra det anatomiske og fysiologiske området.

Legen er nemlig ofte uvitende om kommunikasjonens grunnvilkår og om hvor

landet ligger. Han er uforberedt på at både fremmedord og fagsjargong rommer risiko for feiltolkning.

Men kan man egentlig klandre pasienten for at han for eksempel ikke umiddelbart forstår at han bør glede seg over at «prøvene er negative»? Også tilsynelatende vanlige og uskyldige ord blir ofte misforstått. I en undersøkelse viste det seg at én av tjue respondenter feiltolket *maksimal* og trodde det betydde «normal» og «minste». Bare 39 % kunne gi en akseptabel forklaring på ordet *prognose* (1).

Mindre dramatisk enn før

Det fortøner seg mindre dramatisk enn før å overtrente språklige taburegler. Man kan ty til sterke eller vovede ord og servere dem i situasjoner der slik verbal utfoldelse var utenkelig før. Selv i offentligheten kan man åpent henvise til seksuelle og fysiologiske forhold i ordelag som før var uhørt vulgære. Og som sagt, den uformelle tiltaleform foretrekkes. Man søker overalt en ledig omgangstone.

Tekniske nyvinninger kan ha bidratt til denne omleggingen i retning av de utvungne former. Nye manusfrie og improvisasjonspregede programtyper i radio og fjernsyn har her spilt en rolle. Men jeg tenker især på e-posten, som har tatt knekken på den gammeltdagse såkalte snegleposten, og som faktisk truer telefonens hegemoni. Fordelen med e-posten er fremfor alt at man kan minimalisere de til dels tidkrevende innlednings- og avslutningsturene som hører til telefonisk kommunikasjon.

Om e-brev er det å si at man ikke tar det så nøye med det formelle. Man skriver gjerne av hjertens lyst, og hva gjør det at ordene iblant er litt feilstavet, at tegnsettingen er mangelfull eller fordelingen av stor og liten forbokstav er kapisios? Og talespråklige former rykker fram på bred front. *Hei* er den alminnelige åpningsfrasen, og de fleste gidder ikke engang avslutte på høflig vis, men nøyer seg med de tre bokstavene *Mvh*.

Intimitetstyranni

Man kan snakke om et intimitetstyranni i dagens norske offentlighet. For mange av oss som har passert det skarpe 60-årsmerket, kan dette ærlig talt være en sann prøvelse. Telefonselgere, eiendomsめklere og reisebyråagenter som vi aldri har sett for

våre øyne, heter *Linda* og *Morten* alle sammen. Og de vil gjerne snakke med *Finn-Erik*. Både mitt og sitt eget etternavn har de glemt.

Det begynte med 1980-årenes «Gro-og-Kåre-debatter». Nygaardsvold ble aldri «Johan» med journalistene, og verken Carl Joachim Hambro (1885–1964), Einar Gerhardsen (1897–1987) eller Bent Røiseland (1902–81) gikk under fornavn. Nå durer man uhemmet i vei i fjernsynet og annetsteds med Kjell Magne, Siv, Erna osv., og ingen lar seg visst affisere. Jens Stoltenberg, som i annen sammenheng er høyst velsignet formbevisst, benyttet valgnatten i september 2005 til å takke «Kristin og Åslaug» for fruktbart samarbeid underveis mot valgseieren.

Intimitetstyranni finner for øvrig sitt utløp i den klengete, innsnigrende «du-journalistikken» som via tabloidpressen har bredt seg over førstesidene i alle norske aviser: «Slik får du fres på ditt sexliv.»

Din Bjørnson

Det paradoksale er at den formelaktige brevåpningen som mange av de eldre holder på, *Kjære NN*, i dag avvises fordi den oppfattes som for intim. *Kjære NN* er en frase man reserverer for kjæresten. Dermed ligger feltet åpent for det ustoppelige *Hei*, som riktig nok er løssluppent, men ikke intimt. For intimiteten har utvilsomt sine grenser.

Men noen gamle stabeiser, f.eks. jeg, tviholder på *Kjære NN*, selv når jeg besvarer brev som innledes med det gemyttelige *Hei*.

Under den prosessen som er beskrevet ovenfor, har den tidligere mer gangbare underskriften *Din NN* nærmest gått fløyten. Våre forfedre var saktens i mangt mer bundet av konvensjonelle hensyn i sin atferd, men de kvitte seg ikke for brevlig å uttrykke seg i intime vendinger som vi nå synes er ubekvemme. Ta Bjørnstjerne Bjørnson, den formidable brevskriver. Når han skrev brev til forleggere (*Kjære Hegel*), kritikere og bekjente (og det gjorde han ustanselig!), avsluttet han gjerne med *Din Bjørnson* eller *Din hengivne Bjørnson*.

Og *Mvh* brukte han aldri!

Litteratur

1. Pettersson PA. Sjukvårdsspråk. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden nr. 63. Stockholm: Esselte Studium, 1978.

«Vi dekker ofte over vår uvitenhet ved å bruke avledninger av greske ord ... For spøk sier jeg gjerne til studentene at idiopatisk antyder at legen er idiot, det vil si uvitende.»

Olav Hilmar Iversen i Tidsskriftet nr. 19/1990.